

VÁCLAV FROLEC

KREVŇÍ KNIHY JAKO PRAMEN ETNOGRAFICKÉHO STUDIA

Historie a etnografie mají jako vědní obory mnoho společného. Spojuje je celkový přístup k zkoumání různých stránek historického procesu i pramenná základna, z níž vycházejí. Od samotných počátků českého a slovenského národopisu v první polovině 19. století až po současnost prosazuje se snaha o poznání starších fází vývoje způsobu života a kultury širokých lidových vrstev,¹ a to za pomoci pramenů nejrůznější povahy. Etnografické interpretaci se podrobují také archivní dokumenty, především pozůstalostní inventáře,² soupisy usedlého obyvatelstva, záznamy o rychtářské agendě, městské knihy a knihy smluv.³ Málo pozornosti bylo zatím po této stránce věnováno zápisům vzešlým z přímé činnosti soudů a zachyceným v krevních knihách.

V našem příspěvku se pokusíme ukázat na některé stránky způsobu života a kultury venkovského lidu v období 16. a 17. století, jak se jeví ve světle údajů obsažených v smolné knize velkobítešské,⁴ černých knihách loveckého práva na hradě Buchlově⁵ a krevní knize městečka Bojkovic,⁶

¹ K. Fojtík-V. Svobodová, *Příspěvky k historické etnografii*, Český lid, 53, 1956, s. 294; srov. K. Fojtík-O. Skalníková, *K teorii etnografie současnosti*, Praha 1971, s. 16–29.

² Srov. např. J. F. Svoboda, *V horácké domácnosti před třicetiletou válkou*, Časopis Vlasteneckého muzejního spolku olomouckého, 45, 1932, s. 53–80.

³ Srov. K. Fojtík-V. Svobodová, *c. d.*, s. 294–312; K. Fojtík, *Svatba na střední a západní Moravě v 16. a 17. století*, Český lid, 52, 1965, s. 332–342; *týž*, *Život českého lidu v 16. a 17. století*. Rkp. habilitační práce UJEP, Brno 1966.

⁴ *Smolná kniha velkobítešská 1556–1636*. K vydání připravili Antonín Verbík a Ivan Štarha, Brno 1973 (dále jen SKVB). Srov. též J. Tiray, *Smolná kniha bítešská*, Časopis Moravského musea zemského, 9, 1909, s. 11–21, 229–243.

⁵ Ant. Verbík: *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*. Brno 1976 (dále jen ČKLPB).

⁶ *Krevní kniha městečka Bojkovic 1630–1721*. Vydal Antonín Verbík, Uherské Hradiště 1971 (dále jen KKMB). Srov. Jos. Klvaňa, *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Časopis Matice moravské, 24, 1900, s. 250–260, 376–387; 25, 1901, s. 66–72, 178–184, 292–295, 402–405; J. Jelínek, *O pokutách těm, kteří včelám škodí*, Selský archiv, 5, 1906, s. 221–224.

zachycujících obraz své doby, odrážejících třídní charakter práva, tvrdě postihujícího každé narušení feudálního hospodářsko-sociálního systému. Je známo, že krevní knihy skýtají cenné informace řadě vědních oborů: historii, právní historii, dějinám správy, ale i filologii a dalším.⁷ Etnografické údaje jsou obsaženy v záznamech o trestu za krádež, smilstvo, vraždy, zabití, loupež, zhářství, čarodějnictví, cizoložství, za urážky a pomlvy, zahubení novorozeněte, krvesmilství, pytláctví apod. Na základě tohoto pramene lze sledovat některé jevy tehdejšího společenského a kulturního života především v oblastech jihovýchodní, střední a západní Moravy.⁸ Některé záznamy se týkají i jiných krajů nebo mají obecnější platnost pro celé naše území.

Sociální struktura vesnice na Moravě se v 16. a 17. století skládala z poddaných rolníků, řemeslníků, bezzemků a žebráků. V krevních knihách se uvádějí jako profese hrncíři, tesaři, krejčí, ševci, bednáři, kloboučníci, tkalci, perníkáři, soukeníci, kožešníci, cihláři, mydláři, konvaři; častěji se uvádějí pastýři, mlynáři, hotaři, kramáři, řezníci („masaři“), šenkýři, formani, ojedinelé též uhlíři, kopáči, „miškaři“, putnaři, sedláři, kučáři, barvíři a blanaři.

Moravskými vesnicemi procházeli potulní lidé, kteří se tu někde jen nakrátko zastavovali,⁹ jindy zůstávali na delší dobu. Krevní knihy zaznamenávají potulné řemeslníky (ševce, mlynářské tovaryše aj.), hudebníky, žebráky a další osoby. Jejich původ i sociální složení bylo často pestré.¹⁰

⁷ Srov. Ant. Verbík, *Černé knihy práva loveckého*, s. 34.

⁸ Vlastní okruh velkobítešského městského práva tvořilo od konce 14. století rozsáhlé náměstské panství, k němuž v té době náleželo vedle města Velké Bíteše a městečka Mohelna téměř 50 vesnic. (Srov. *Smolná kniha velkobítešská*, s. 22). Obvod krevních gruntů loveckého práva na hradě Buchlově podle listiny z r. 1544 zahrnoval městečko Žeravice a vesnice Kostelec (u Kyjova), Žádovice, Moravany, Mostěnice (Dolní), Vřesovice, Labuty, Osvětmany, Hýsly, Skalka, Ježov, Domanín, Vážany, Újezdec, Medlovice, Tučapy, Polešovice, Boršice, Zlechov, Tupesy, Buchlovice, Břestek, Lhotka, Zlámaná Ves, Roštín, Babice, Traplice a Jalubí (Verbík, *Černé knihy práva loveckého*, s. 16). Obvod bojkovického hrdelního práva zabíral území novosvětlovského panství s městečkem Bojkovice a vesnicemi Bzová, Hostětín, Starý Hrozenkov, Komňa, Krhov, Pitín, Šanov, Záhorovice, Dolní Lhota, Horní (Kamenná) Lhota, Nevšová, Rudimov a Sebranice. Další příslušný celek tvořil obvod luhačovického panství. Před toto hrdelní právo byli předvoláváni i poddaní z milotického panství (*Krevní kniha městečka Bojkovic* s. 10).

⁹ V r. 1652 se o „Anně, dceři tkadlece Václava z Kudlova“ uvádí: „Ona chodila a chodí sem i tam po Moravě i po Slováčích“ (KKMB 101). — Pavel Špalda a Lomnice v r. 1563 vyznal: „Nejprve, když sem se byl u Jana Vondráčkova v Náměšti na službu zjednal, ihned sem večír od něho přeč ušel...“ (SKVB 70).

¹⁰ V r. 1567 uvádí Martin z Valašského Meziříčí jako své „spolutovaryše“: „Tomášek Příbyl, jednoho chotce syn z Kroměříže, Adam Pletenička, Kudrna masař, Švehla, Adam krejčí z Slaných, Vondra z Poličky, Vovsův syn z Litomyšle, Michálek, který má ženu v Litomyšli... Jan Žemlička z Polský Ostravy, ten jest v Tišnově v podružství u Synka pekaře v té ulici jedouc k Brnu, Havel Šmejdyř z Měnína, týž jest v podružství v Hustopeči u Klimka...“ (SKMB 83). V r. 1579 Pavel Turek vyznal, že „jest rok jminul o svatě Kunhutě, o jarmarku brněnském, byl u Ostrý horky sám šestnáctej s těmito tovaryši: S Jírou a Mikulášem, syny Kralovcovejmi z Jaroměřic, s Morávkem z Kořima, s Kutlofem ze vsi od Jaroměřic blízko ležící, s Táborkem, s Janem Rosou, s Janem Suchánkem, řemesla krejčovského, s druhem z Herálce, s Jírou řezníkem z Pardubic, s druhem Rosou volákem, s Vopendou, ševcem z Vlašimě, s Janem Chotěbořským, řemesla řeznického, s Košílkou, pacholkem formanským, který nosí hrubou tobolku“ (SKVB 135).

Chodili jednotlivě¹¹ nebo ve skupinách. Někdy se potulovali po blízkých vesnicích,¹² jindy směřovaly jejich cesty i do vzdálených krajů.¹³ V této souvislosti se dovídáme, že obyvatelé jihovýchodní Moravy označovali dnešní slovenské území v té době „Slováky“ (např. ve vyznání Doroty, dcery pastýřovy, z roku 1581 se uvádí: „*Více v Slováčích, ve Kbelích, u Šimka Haltera vzala kabát . . .*“; ČKLPB 53).¹⁴

Rozborem údajů o hmotné kultuře, obsažených v krevních knihách, zjišťujeme, že už v období 16. a 17. století dospěla do forem, které se dochovaly v tradičních projevech lidové kultury do počátku našeho století. Vesnický dům se skládal ze vstupní síně (Moravany 1587: „*Když do síně vběhla . . .*“; ČKLPB 68),¹⁵ z níž se po jedné straně vcházelo do jízby (Stříbrnice 1594: „*Jan Lukyška vyznal: „Seděl sem (u) Němýho, neviděl sem nic, co se v síni děje. Když přišel Moravanský do jízby, zavolal na mne . . .*“; ČKLPB 76)¹⁶ a po straně druhé do komory (Pitín 1635: „*. . . neb já sem s ní v komoře nebyla a nic nešeptala než v síni*“; KKMB 151). Síň byla v té době studenou místností a umožňovala komunikaci uvnitř domu. Odtud se po žebříku vstupovalo i do půdního prostoru (ve zprávě z Řetěchova, okr. Gottwaldov, z roku 1706 se uvádí: „*. . . u starého fojta v síni,*

¹¹ V r. 1687 „*. . . Jan Plšek z dědiny Horní Súče, který na zdejší panství v dědině Komni nejprve za pacholka a potom po smrti panského ovčáka jest na jeho mistra přijatý, po dost malým čase pak jednu poddanou zdejší děvečku teježž zvrchu jmenovanej dědiny, majíce prveji ženu, jest podvedl . . .*“ (KKMB 146).

¹² Příkladem můžeme uvést osudy nějaké Mandy, která v r. 1658 odešla od svého manžela z Mistrína a „chodila po svý vůli“. Za švédských vpádů se dostala do Hluku, kde se vdala. Po manželově smrti odešla do Dambořic, „tam celý rok se zdržovala, při dile vinohradní v létě, v zimě pak lidem prádla anebo šila. Odtud se po roce dostala do Sobůlek, „kdež Jan Kubů (z Mistrína) přijel a skrze lidi jí k manželství namluvil, kdež ačkoli hrubý myslí k němu neměla, však předce k zdávání do Kyjova k p. faráři s ním šla a oddati se dala. Nato brzy utekla svého druhého muže a šla do Žarošic, odtud do Švábenic, kde „dvě léta zůstávala, předlem a šitím se živila“. Odtud se dostala do Žeravic, kde si našla dalšího muže, s nímž odešla do Dědkovic, potom do Bochoře, Lověšic a Troubek (KKMB 73–74).

¹³ Cesta Martina z Valašského Meziříčí vedla v r. 1567 po trase Velká Bíteš–Boskovice–Olomouc–Prostějov–Kojetín–Uničov–Odry–Svitavy–Letovice, dále uvádí, že šel do Napajedel ke Kroměříži, do Uher k Novému Městu na Váhom, od Hlohova do Krakova (SKVB 83–84). Martin Roháč („Tovaryši jeho Švehla Rybníkář a Jan Šrámek a Jan Hladkej, Holej Rybníkář“) vypovídá v r. 1571 o cestě do Vídně, Bánova, Ivančic, Uherského Brodu, „v Sedmíhradské zemi z vojny jda jich vosm“, Prešpurku, Poštorné, Bílovic (SKMB 93–95).

¹⁴ V r. 1601 v žalobě na Štěpánka a Mikuláše Kalášků ze Žádovic je zaznamenáno: „Na ně žaloba vedena, kterak jest člověk z Slovák, přijdouc na kupování obilí, jest potomně zabytý nalezem“ (ČKLPB 99).

¹⁵ Název „síň“ se uvádí u obcí Moravany, okr. Hodonín (1587), Tasov, okr. Třebíč (1571), Jasenice, okr. Třebíč (1576), Stříbrnice, okr. Uherské Hradiště (1594), Vážany, okr. Uherské Hradiště (1597), Pitín, okr. Uherské Hradiště (1635), Podhradí, okr. Gottwaldov (1674) aj.

¹⁶ Název „jízba“ je zaznamenán u Sřibrnic (1594), Pitína (1635), Podhradí (1674). Je zřejmé, že se tehdy vyskytoval hlavně na východní Moravě. V západní části Moravy a v některých obcích na jihovýchodní Moravě byl rozšířen název „svět-nice“: Náměšř na Hané, okr. Olomouc (1559), Jasenice, okr. Třebíč (1568), Čikov, okr. Třebíč (1576), Břestek, okr. Uherské Hradiště (1587), Luhačovice, okr. Gottwaldov (1667), Kostelec, okr. Hodonín (1638). K hranici výskytu označení jízba–svět-nice srov. V. Pražák, *K problematice vzniku jízby a síně v čs. obydlí a jejich vztahů k staroslovanskému a franckému obydlí, Český lid*, 52, 1965, s. 267–275.

stojá u řebře. Nebyl žádný přítom, slezla jsem z hůry“; KKMB 151). Hlavní obytnou místností byla jizba (světnice) vybavená pecí a kamny, stolem,¹⁷ lavicemi, postelí a bidlem na věšení oděvních součástí,¹⁸ podlaha v ní byla hliněná (Břestek, okr. Uherské Hradiště, 1602: „A tu viděla nadepsaná Anna zemi zkopanou pod stolem a na té zemi škopek a boty přihozeny“; ČKLPB 106). Spávalo se na peci (Břestek, 1602: „... a ona Rybička ležela na peci, kožichem byla přikryta“; ČKLPB 107),¹⁹ za kamny (Břestek, 1587: „A já přijdouce za nimi domů, šel jsem do světnice a dívče to leželo za kamny“; ČKLPB 64), na lavici při stěně pod okny, kde se také sedávalo,²⁰ i na posteli (Boršice, okr. Uherské Hradiště, 1595: „Jednoho času ležíc na loži, již na pokoji jsou...“).²¹ Čeď spávala také ve chlévě (Břestek, 1587: „... leželi sme spolu v maštali až do dne“; ČKLPB 64) a na půdě (Řetěchov, 1706: „21. Na kterej hůře Rozina s tebú byla a co jste tam dělaly? — 21. Na Blahovej hůře. Ona tam také luhávala. Každá na svém místě“; KKMB 152). Využívání půdy ke spaní spolu s výskytem názvu „světnice“ nasvědčuje tomu, že domy (patrně ne všechny) byly opatřeny dymníky jednoduché dřevěné konstrukce, jimiž odcházel kouř z ohniště, pece a kamen.²²

Komora byla už v 16. a 17. století součástí domu nebo stála samostatně (hlavně v obcích kolem Luhačovic). Z údajů v krevních knihách lze vyrozumět, že komory byly budovány ze dřeva²³ a že byly někdy patrové (Nevšová, okr. Gottwaldov, 1641: „...v minulý čtvrtek zase skrze maštal až nahoru do komory jedné přišel... , dveře vodou zalil, aby nevrzaly, medu něco, koláče a koření sobě do koryta snášel... On pak s obuškem stoje na vrchu, jest ji týmž obuškem dvakráte udeřil a z řebříku shoditi chtěl“; KKMB 33—39). V komoře se uskladňovaly potraviny,²⁴ víno.²⁵ oděvní součástí,²⁶ různé nářadí a nádoby (struhadla, škopky aj.), i cenné předměty

¹⁷ Hýsly 1603: „Přijdouce na den Proměnění Pána Krista do domu Jíry Cigána seděl u stolu pijíc pivo“ (ČKLPB 114).

¹⁸ Bojkovice 1636: „Kdež on potom zaseji oznamoval, že pod bidlo u týhož dobrého člověka vešel a ta župice na něho spadla...“ (KKMB 97).

¹⁹ Nejstarší údaj o peci se objevuje v krevní knize velkobitešské a pochází z r. 1576 (Čikov, okr. Třebíč).

²⁰ Žádovice 1595: „... ležela na lavici a dítě na peci“ (ČKLPB 79).

²¹ Ve zprávě z počátku 17. století se objevuje výraz „postel“ (Břestek 1602, Boršice 1626; ČKLPB 176).

²² Panského domu se týká údaj z r. 1652: „Přijdouce do Bojkovic, do panského domu se dostala, hned z večera pod krovky vlezla a s devíti chlapy... přes noc zůstávala. Kteřížto aby nalezena nebyla, schovali ji pod trávu a sami lehli okolo ní a za tím dymníkem neb sklopцем, kudyž by lidé neviděli, ji dolů zpustili ráno, že odtud odešla“ (KKMB 102).

²³ 1638: „A přijdouce k tomu, teěž Mandy Sovky do komory sme se vroubali, ale však sám Eliáš obuškem roubal a já na vartě sám stál. A on do teěž komory Eliáš sám vlezl a ty věci mně z teěž komory podával“ (ČKLPB 216).

²⁴ Polešovice 1602: Jíra Polák „...mouku v komoře u Jaroše kradl“ (ČKLPB 102).

²⁵ Buchlovice 1631: „Annú, pod, půjdem do komory dolívati vína“ (ČKLPB 184).

²⁶ 1622: „Lukáš Kořínek z Vázan žaluje na Jana Cigánku z Opavej, že se mu nočním časem do komory vloupal a jemu některé věci jako 3 obruše, jeden tenkej, druhéj lněný, třetí konopnej, boty nové, kabátek novej barchanovej, rukávce tenký nový, roušky dvě nové, vyšívaný šátky tři a prostějch pět, dvě motyky, půl měřice kaše jahelné, šest pecnú chleba, košili konopnú vzal...“ (ČKLPB 171).

a peníze uložené v truhlách.²⁷ Před vchodem do domu, který byl na jihovýchodní Moravě pokryt doškem,²⁸ byl „žuldr“, o jehož výskytu jsou v knihách nejstarší údaje z roku 1587 (Břestek: „*V neděli na onen čas seděla sem před žuldrem svým*“; ČKLPB 64).²⁹ Některé zprávy nasvědčují že koncem 16. století byl „žuldr“ na jihovýchodní Moravě prostorná podsňň, kde se dalo i odpočívat (Moravany, okr. Hodonín, 1587: „*... na koci pod žuldrem tři štyry hodiny líhal*“; ČKLPB 68).

Součástí rolnické usedlosti byly v sledovaném období chlévy pro dobytěk (1587: „*Jsoucí já v službě u Jíry Bednářova v dědině Břestku, poručil jest mi, abych šel do maštale koňům zaklásti*“; ČKLPB 64), stodola s mlátem (Luhačovice, 1667: „*Potom jsme jí museli v tej stodole na mlátevni uměsti chodníček*“; KKMB 107).³⁰ Byla tu i kolna (Podhradí, okr. Uherské Hradiště, 1674) a sklep (Tasov, okr. Třebíč, 1571). Za rolnickým dvorem se táhlo humno, za nímž byla cesta do polí.³¹ Z jiných vesnických staveb a zařízení se uvádějí suširna ovoce (Komňa, okr. Uherské Hradiště, 1651: „*... kaši, sádlo, sejr a jinší věci vzaly a do nějaké chaloupky, v níž se ovoce suší, v humně ...*“; KKMB 98), mlýn (Deblín, okr. Brno-venkov, 1563, Borotín, okr. Blansko, 1571), valcha (Koryčany, okr. Kroměříž, 1564), paštouška (Zdounky, okr. Kroměříž, 1581), bělidlo (Katov, okr. Žďár n. S., 1571), boží muka (1632 — „*že by toho muže Jana Peštrmáka zabili a že nějaký soukeník z Frýdku ... jeho zakopal u božích muk*“; KKMB 53). Výskyt salaše na hrozenkovských kopanicích zaznamenává údaj z roku 1657: „*A stavíc se na Hrozinkově, dožádal se Jana Matouškova a Jakuba, aby s ním šli až na salaš a ty zbojníky našel umoklé. A on dosti dlouho očekával, že se v při ohni uspěli. Potej pak chytil se k tomu jednomu a zápasil s ním, až jeden druhýho do ohně vrazil a potej zmocně se ho, vlastní ručnicí, kteráž v kolibě stála a s tím zápasováním byla strhla a on stoji jemu na krku naspěch, opravě svou klíčkov, z jeho ručnice do něho střelil*“ (KKMB 137). Tento údaj má nemalý význam pro otázku rozšíření karpatské pastýřské kultury na jihovýchodní Moravě. Ve vinorodých obcích se často uvádějí vinohradnické stavby: vinný sklep, označovaný nejčastěji „plž“, lisovna („bouda“, „preshauz“).³²

²⁷ 1571: „*Podešovi v Bytyšce ukradl peníze s měšcem v komoře z váčku*“ (SKVB 82); 1568: „*komoru v Jesenici vylámá a truhlici pánu Ondřejovi vyloupal*“ (SKVB 86).

²⁸ Druhotně o rozšíření této krytiny nasvědčuje údaj z Moravan z r. 1587: „*... pravil, že sem já a jiní s ženou Matěje Slaměného tak mnoho skutků vykonal jako došků v střeše*“ (ČKLPB 70).

²⁹ Boršice 1595: „*Vyšel sem ven a pod žuldrem svým sem stál*“ (ČKLPB 80). V 17. století se už vyskytuje název „žúdr“ (Boršice 1626: „*Vávra pak šel, kde víno šenkovali, a Vašek Nohavků pod žúdr Lukáše Burjanového*“; ČKLPB 178).

³⁰ Zprávy o stodolách se objevují v krevních knihách od 2. poloviny 16. století: Velká Bíteš 1562, Náměš nad Oslavou 1563, Jemnice 1572, Břestek 1564, Moravany 1587, Polešovice 1595, Luhačovice 1667.

³¹ Polešovice 1595: „*Václav Sulků z Polešovic p. u. v.: „Budouce v svým humně viděl jsem Jíru Omastkového, když stádo šlo domů, že ten jistý Jíra šel z městečka ven ulicí, kteráž k Domanínu vede. Vyjdouce z ulice nešel cestů, ale šel za humna Bakových. Tu seděl na klátě, potom vystanouc otdađ, šel za humna Jaroše, obešil stodolu vůkol. Otdađ vyšel, šel do rži přes cestu ...*“ (ČKLPB 82).

³² Žarošice (okr. Hodonín) 1581: „*Více v Žarušicích s tím Janem vlámali se nočním časem do sklepu a vzal tam 2 vědra vína (ČKLPB 54); Žeravice, okr. Hodonín, 1587: „Vaněk Masář vyznal, že budouce v ouřadě i majíce poručení od pána, aby to víno, kteréž zhynulo Jankovi, hledali. Což učiníce našli je v plži v domě Kraho-*

Údaje o hospodářském životě obyvatel moravské vesnice v 16. a 17. století jsou v krevních knihách sice stručné, přesto však dávají představu o každodenním životě lidu a jeho práci. Týkají se žni³³ a mláčení obilí,³⁴ jmenují se pěstované plodiny a potraviny (pohanka, jahelná kaše, chléb, víkev, oves, žito, pšenice, sádlo, sýr, med, koláče, koření aj.).³⁵ Zaznamenávají se také některé pracovní nástroje a nářadí: „hnojné vidle“ (1611), cep (1619), motyka (1622), obušek (1636, 1638), rýč (1559), radlice (1563, 1628), pantok (1615, 1636), kolo od vozu (1527), „šíny z vozu“ (1628), vůz s košinou (1659). Jsou tu rovněž stručné zmínky o lovu a rybolovu.³⁶ Významnou roli v životě venkovských obyvatel hrál chov hovězího dobytka, koní, ovcí a koz, o nichž jsou zmínky zejména v souvislosti s životem na pastvě a krádežemi.³⁷ Značně rozšířeno bylo pěstování včel, které byly často loupěny.³⁸ U obcí s vinohradnickou tradicí se setkáváme se zmínkami o práci ve vinohradě,³⁹ o krádeži hroznů, vraždě ve vinici apod.

V souvislosti s popisem delikventů nebo jejich obětí se vzpomínají oděvní součástky, které měli oblečeny a části oděvů, které byly různým způsobem odcizeny: rubáč, fěrtoch, plachetka,⁴⁰ sukně, kterou nosili nejen ženy (Petřovice, okr. Žďár n. S., 1591 „*sukně ženská*“; SMVB 153), ale i muži (Hovorany, okr. Hodonín, 1637 „*Sedlák, ten kterej jich vedl, měl tři koně ryzý a rudou sukničku na sobě*“; ČKLPB 209), kabátek, límeček

líkových“ (ČKLPB 62). — Ježov (okr. Hodonín) 1638: „Vzali sme jedno vědro vína z boudy Macka Bohatejch, souseda ježovského“ (ČKLPB 217). „Preshauz“ se uvádí v r. 1633 v Habrovanech (okr. Vyškov).

³³ 1641 vyznává Jan Lokajů z Lysé: „Item že v minulý žni po stlučení od krupobití obilí dostal se do Nevšovy a večer, když ženci večereli, uhlídal ručnici oknem, pročež že očekával v humně, až usnuli, a potom touž ručnici vzal... Nyní pak že sám z svýho oumyslu naschvál z Bílovic, kdež mlátil, na toho fojta šel“ (KKMB 39).

³⁴ V r. 1572 vyznávají mlatici Havel z Jasenice a Pavel Čuhykal, že „sou Jeho Milosti svému panu Jiříkovi Vaneckému vobilí mlátic kradli, do stodol lízali přes vrata“ (SMVB 108).

³⁵ Pitín 1635: „... nám dala brynz a pagáč“ (KKMB 23); Nevšová 1641: „... medu něco, koláče a koření sobě do koryta snášel“ (KKMB 38); Luhačovice 1630: „... pacholci ovčákovi v Luhačovících, vlezli oknem do komory panské a něco bèlek, chleba husařského, brynze, kaše, slanin, a což se jim líbilo a unésti mohli naberouce odtud šli...“ (KKMB 93).

³⁶ 1562 Vašek Jurků z Vřesovic vyznal, že „před desíti lety nějaký Štědroň byl v Břesovicích a jej učil sídel na zvěř a sopíkú na zajíce stavěti a od té chvíle von lapával v horách a lesích zvěř“ (ČKLPB 44); 1630 uvádí Jan Turek Škrpa: „Item taky panský ryby pod Náměštěm, když sem já mládka dělal, v sádkách sme na čeřeň chytali“ (SKVB 173).

³⁷ 1630 vyznal pacholek Jan z Ludkovic před luhačovickým fojtem, že „jej mistr jeho (ovčák Tomáš) navodil, když pásti bude a sedlská která ovce mezi jeho na Luhačovsko se dostane, aby hnal na Ludkovsko k starému ovčákovi, že ji tam odloučiti a vehnati chtějí mezi ovce, které v Ludkovicích zůstávají“ (KKMB 93).

³⁸ 1591 Pavel z Tasova „v Jedově šestery včely vydral, takový med jesti do příbytku bratra svého nočně přinášel a tam přepouštěl“ (SKVB 149).

³⁹ Břestek 1587: „A tož dívce v outery, když je hospodář poslal do vinohradu rývy sbírat, pryč z vinohradu ušlo“ (ČKLPB 64). — Polešovice 1595: „Jednoho času, když sem šel s dělniky svými z díla vinohradního svého“ (ČKLPB 83).

⁴⁰ Klobouky u Brna 1581: vyznává Dorota, dcera pastýřova, že „při městečku Kloboucích, hotaře všedše do domu, dva fěrtochy a dva rubáče a druhé sousedě fěrtoch a plachetku vzala“ (ČKLPB).

(Kuřim, okr. Brno-venkov, 1579 „*kolárky ženský dva*“; SKVB 134), šátek, který býval i vyšíván (Vážany, okr. Uherské Hradiště, 1622 „*vyšíváný šátky tři a prostejch pět*“; ČKLPB 171),⁴¹ plachta (např. Boleradice, okr. Břeclav, 1581), punčochy, střevíce. Muži nosili košile, dlouhé nohavice i po kolena sahající „pocivice“ či „kalioty“, kabát soukenný i kožený, plášť mentýk,⁴² klobouk. Součástí oděvu mužů i žen byla župice, kožich,⁴³ čepice, boty, v karpatské části východní Moravy i krpce. Žádnou zvláštností nebylo tehdy u mužů nošení zbraně, jako ručnice, šavle, čekanu, nože (Něvšová, 1641: „... *toho fojta nožem valašským velice škodně zboldi*“; KKMB 39) a obušku. Z neúplného výčtu oděvních součástí můžeme usoudit, že v období 16. a 17. století se v lidovém oděvu na Moravě udržovaly některé prvky středověkého oblékání⁴⁴ a že tu byly i části, které nacházíme až po dnešek v lidových krojích na jihovýchodní Moravě.⁴⁵ Z údajů v krevních knihách je zároveň patrné, že v té době existovaly už regionální krojové zvláštnosti, které si lid sám uvědomoval. V tomto smyslu lze např. interpretovat zprávu z roku 1642: „*2. Juní léta přítomného jeden taky vysoký pacholek v krbcích po valašsku*“ (KKMB 39).⁴⁶

Doba 16. a 17. století byla silně poznamenána vírou v čarodějnice a jejich trestním stíháním. Čarodějnické procesy ze 70. let 16. století ve Velké Bíteši a v Tasově patří k největším na Moravě.⁴⁷ Zprávy, obsažené v krevních knihách o těchto událostech, jsou z etnografického hlediska pozoruhodné zejména proto, že přinášejí popisy příslušných magických praktik a zaznamenávají věrně a detailně s nimi spojené pověrečné představy, z nichž mnohé se v lidové paměti udržovaly ještě koncem 19. a počátkem našeho století.

Odrzem středověké pověřivosti, která dlouho přežívala ve výjimečném prostředí lidí žijících z vražd, loupeží a krádeží, bylo pojídání vnitřností nenarozených dětí v přesvědčení, že se tím dá zajistit „smělost srdce“. Smolná kniha velkobítešská přináší řadu konkrétních případů. Tak v roce 1571 zabili „tí tovaryši“ tři těhotné ženy a „*z těch ze všech žen dětí vyřezavše a z nich z dětí srdce, plíčky a játry vybrali a je v Čechách v Čertový krčmě vařili, totiž Martin Roháč z Byteše a Jan masař Čech to vařil, a to spolu všickni tři sežrali a pravili, že proto, aby lepší smělost srdce*

⁴¹ Jiný doklad o vyšívání pochází z Luhačovic a vztahuje se k r. 1667: „*Ta šata byla okružlá a na ní bílýma nitma kříž vyšítý*“ (KKMB 108).

⁴² Okolí Uherského Brodu 1608: „*V jedné vsi vzal sem jednomu ručnici, mentýk, kabát a galioty*“ (ČKLPB 134).

⁴³ V r. 1581 se uvádí v Popovicích (okr. Uherské Hradiště) „*kožich králíkový podšitý*“ (ČKLPB 53) a v Dobrkovicích (okr. Gottwaldov), r. 1608, „*kožich ženský beraní*“ (ČKLPB 134).

⁴⁴ Srov. Z. Winter - Č. Zíbrt, *Dějiny kroje v zemích českých I* (Praha 1892), II (Praha 1893).

⁴⁵ Srov. Jos. Klvaňa; *Lidové kroje na moravském Slovensku*. In: *Moravské Slovensko I*, Praha 1918, s. 97–252.

⁴⁶ Dvojnásobně můžeme vyložit údaj z r. 1580, podle něhož Štěpán Košilka v Rajhradě vyznal, že byl s tovaryši „*s Adamem Tábornkem, ten že se nosí jako bednář s zástěrkou a s pinkmeserem a chodí někdy i po uhersku*“ a s Ondrou, který „*po Slovensku chodí*“ (ve stejné době se v černých knihách práva loveckého na hradě Buchlově dnešní Slovensko označuje „Slováky“).

⁴⁷ Ant. Verbík - I. Štarha, *Smolná kniha velkobítešská*, s. 31.

měli“ (SKVB 93). Proti probuzení lidí používali zloději ruk nenarozených dětí⁴⁸ nebo některých rostlin, které nosily při sobě.⁴⁹

Škála pověrečných představ a praktik, jak uškodit lidem a dobytku, byla bohatá:

- Sušení slepých koček, psů, žab, štirů, jedovatých zubů, kostí nepokřtěných dětí, slepých vrabců, psích lejn, hlíny z mrtvých těl na hřbitově⁵⁰ na prach, do něhož se přidávala rtuť (dávalo se vypít v nápoji lidem a dobytku);
- Vylévání vody, v níž se povařily kosti z mrtvých lidí, slepých koček a štěnat, na místa, kudy přecházela osoba nebo dobytek, které měly být postiženy;
- Děláním prachu z koňských a kravských šlěpějí, který se rozsypal po dvoře, kropil s vodou, s cílem uškodit dobytku;
- Odnímání kojící ženě mléka tím, že se kope osladič;
- Míchání popele z třísek a sušených zaječích bobků s otrubami, které se dávaly slepicím, aby měly mnoho vajec (na úkor slepic sousedových);⁵¹ takto připravený prach nasypaný do vody škodil také na zdraví lidem;⁵²
- Podhazováním prázdné pochvy pod krávu, aby nebyla stelná;
- Pálení věchte sena, do něhož se uloží oprátka z kobyly, které se má uškodit.⁵³

Na pověrečných představách byly založeny i praktiky, které měly chránit dobytek a zvýšit jeho užitkovost. Např. v roce 1595 byla obviněna Barbora Drslíčka z Žádovic (okr. Hodonín), že si krávu „sobě spravovala“ tím, že večer před Božím tělem nabírala ve třech pramenech vodu, do níž před východem slunce přidala ocet, řežavé uhří a nějaké byliny, a to do chléva nesla (ČKLPB 88). Z roku 1667 pochází zpráva, že „*kteřá posed (tykev) kravám vaří, ta devíti dvorů oužitek dosahuje*“ (KKMB 111). Mezi pastýři byla rozšířena představa, že dobytku nemůže být uškoděno a vzat mu „užitek“, jestliže se zakope „*lůžko od prvničky v hlíně, tu kdež ta kráva stojí*“ a probodne se hlohovým klínem (ČKLPB). Návrat zatoulaného dobytka zajišťovali pastýři tím, že zakopali tři kousky střemchy na výhonu.

V lidové tradici přežívala dlouho představa o tom, že některé ženy uměly „přičarovat“ mléko. Její rozšíření v minulosti máme doloženo i v krevních knihách z druhé poloviny 16. a ze 17. století. Z roku 1571 pochází např. zpráva, že „*na svatého Filipa Jakuba v domě Vitouškova aneb u Kašparky pastejřky přes bidlo vrhly provaz a Anna Rouska s nimi a volaly: Čnich, čnich, malenky, stračenky, kavěnky a ten provaz jim tak dožil mléko*“ (SKVB 103).⁵⁴ Jiná žena v roce 1576 vyznala, že sbírala rosu z obilí,

⁴⁸ Tato praktika je zaznamenána ještě v r. 1629 (SKVB 173).

⁴⁹ Srov. KKMB 102.

⁵⁰ Srov. SKVB 114.

⁵¹ Srov. SKVB 103.

⁵² Srov. SKVB 104.

⁵³ Srov. KKMB 114.

⁵⁴ Podobná zpráva je obsažena v „examen“ Doroty, manželky Martina Juřice, z dědiny Luhačovic (1667): „Vyjdouce ze šenku na násyp, dávala mi ta žena nějakou šatu mokrou, aby ji krútíla. Ta šata byla okružlá a na ní bílýma nitma kříž vyšíty... já sem ji stiskla a hned z ní počalo husté mléko técti“ (KKMB 108).

kteřou rozdělávala mouku na chléb, který pak dávala svým kravám, aby „jí mnoho mléka dávaly“ (SKVB 114).

V magických praktikách hrály významnou úlohu různé rostliny, sesbírané zvláště v době „svátků úročitých“ o svatém Janě, v noci filipojakubské a na sv. Jiří;⁵⁵ jejich účinnost se měla zvýšit tím, že je často sbíraly nahé dívky („Zelinu že kázala nahýmu děvčeti trhat mezi svatými Jany proto, aby štěstí v domě bylo. A tou zelinou dům se kropil a za krokvou aby chována byla, že hrom na dům neudeří a že jest dobrá od ouroku“; KKMB 19). Zdá se, že rostliny byly důležitým prvkem i v milostné magii.⁵⁶ Věřilo se také, že některé rostliny, jako kivek, napomáhají k dřívějšímu porodu.⁵⁷ K čarování se používaly také svátosti a svěcená voda (1635: „Ale co se týče velebné svátosti oltářní a vody křtitedlné, jsouce to věci veliké a vysoké a mnozí takoví lidé neváží více týhož sakramentu k kouzlům a k službě ďáblu nežli k spasení duše své těchto časů užívají“; KKMB 24).

V krevních knihách se objevují rovněž obvinění za zahánění mračen práskáním bičem⁵⁸ a dokonce i za hledání pokladu, o němž máme podrobnou zprávu z druhé poloviny 17. století z Luhačovic,⁵⁹ za létání čarodějnice na ohřeble⁶⁰ a jiné kouzelné dovednosti, jako „dělání myší a vlků“, „dělání mrazů“, „zadělávání deště“ apod.⁶¹

Ze zápisů v krevních knihách se rovněž dovidáme o způsobech získávání znalostí o magických praktikách, které se nejvíce udržovaly v pastýřském prostředí. Většinou přecházely z rodičů na děti, event. je předávaly jiné osoby z téhož sociálního prostředí („A že se od otce, Martina Palače, to naučil a matka že také to dobře umí“; „s tou pastejřkou, která zdechla, nejprve se čarodějnictví svrchupsanému učila“; ČKLPB 197—198).

Krevní knihy jsou pro etnografa cenným pramenem i pro poznání společenských poměrů na vesnici v 16. a 17. století. Každodenního života se týkají zprávy o sousedských vztazích, projevujících se např. v tom, že sousedé si vzájemně poskytovali oheň při zatápění v domě, že se zúčastňovali svépomocných prací (např. prástek).⁶² V podvečerních hodinách besedovali sousedé před domy (1651: „... do vsi Komně spolu přišli večer, když ještě lidé před domy seděli“; KKMB 98), při setkání se zdravili (Boršice, 1654: „tehdy jsem jemu ty slova řekl: ‚Janovi Hrodkovi Pán Bůh dej štěstí‘“; ČKLPB 234), zvali se „na koledu“ (Boršice, 1654: „... pozval nás Juraščík na koledu“; ČKLPB 235). Dobré sousedské vztahy narušovaly pomluvy šířené některými sousedy, které se stávaly i předmětem soudních

⁵⁵ Pitín 1635: „Ona pak že toliko dobrý zelinky bere při svatém Janě, totiž řepiček a postřelovou zelinku a pobožný slova že říká a tudy koňům ouroky zahání a modlitbami spomáhá, říkáje: ‚Ouroky, ouročiska, jaké jsou mužské, ženské, panenské, všecky troje, devatery, šachovské, božou mocou, Pána Krista s pomocou, Pána Krista vodičkou, rozejděte se pryč!‘“ (KKMB 21).

⁵⁶ Srov. SKVB 196.

⁵⁷ Srov. ČKLPB 172.

⁵⁸ Srov. ČKLPB 163.

⁵⁹ Srov. KKMB 107.

⁶⁰ Srov. SMVB 116.

⁶¹ Srov. ČKLPB 197—198, KKMB 19.

⁶² Moravany 1587: „Přišel za mnou Jurka Masař, žádal nás s Palatným, abychme pro Slaměného poslali, kde jeho žena bývá na prástkách“ (ČKLPB 69).

sporů.⁶³ Dovídáme se také o tom, jakým způsobem a jak rychle se různé zprávy šířily po vesnici ústním podáním, při setkání sousedů a při jiných příležitostech.⁶⁴

Spletité sociální vztahy na tehdejší vesnici nalézaly výraz v napětí mezi mladým hospodářem a výměnkářem („*My staří mlynáře musíme být hořejší a vy soplivci jste mlynáře*“ — Záhorovice, 1717; KKMB 159), v rozporech mužské chasy při ucházení se o dívku⁶⁵ i ve vztazích mezi některými hospodáři a jejich čeledí.⁶⁶ Překvapující je značný počet případů bigamie, zaznamenaný v krevních knihách z 16. a 17. století,⁶⁷ a rozchodu manželských párů (1658: „...*k tomu těchto časů velice mnoho a často se děje, že z lehkých příčin manželky od muže a muž od ženy odcházejí*“; KKMB 71). Sociální kontrola vesnického kolektivu za přestupky proti tehdejší etickým normám působila drsně a nemilosrdně.⁶⁸

Život na vesnici narušovaly v 16. a 17. století časté krádeže dobytka, o nichž přináší krevní knihy četné zprávy (1647: „...*nočních zlodějů dobytka zhusta na dědiny přichází a dobytky všelijaké kradou*“; KKMB 127). Ukazují nejen na to, že za tímto účelem přicházeli cizí lidé do moravských vesnic, ale že i zdejší lidé se ubírali se stejným úmyslem do jiných krajů.⁶⁹ Při pasení dobytka docházelo ke kontaktům mládeže jedné vesnice (ze zprávy z roku 1634 se např. dovídáme, že na jihovýchodní Moravě pásly koně i dívky; KKMB 56) i ke vzniku konfliktů, vyvolaných tím, že dobytek jedné vesnice přešel na území katastru sousední obce, což mělo mnohdy za následek krvavé srážky a dlouholeté spory i nevráživost mezi některými vesnicemi, které přetrvávaly ve vědomí obyvatel ještě dlouhá desetiletí po tom, co došlo k prvnímu střetnutí, na jehož příčinu se už třeba dávno zapomnělo. Příkladem je rozepře a nepřátelské vztahy mezi sousedy pitínskými a Krhovany, k níž došlo ve třicátých letech 17. století.⁷⁰

Důležitou funkci v hospodářském a společenském životě obyvatel měly trhy, při nichž docházelo k nákupům i prodeji, různým setkáním a zábavám; ze zprávy z roku 1637 v krevní knize městečka Bojkovic se např. dovídáme o tanci před domem „v den jarmareční“ (KKMB 33). Cesty z trhu v podvečerních hodinách, při nichž se někdy i zpívalo,⁷¹ končily mnohdy loupežným přepadením a smrtí;⁷² na tyto události zůstaly dodnes v paměti lidu četné pověsti. Krevní knihy přináší také údaje o činnosti valašských zbojnických družin, která zasahovala i na jihovýchodní Moravu.⁷³

⁶³ Srov. ČKLPB 182, KKMB 25.

⁶⁴ Srov. KKMB 84, 85.

⁶⁵ Srov. ČKLPB 235.

⁶⁶ Srov. ČKLPB 186.

⁶⁷ Srov. SKVB 89.

⁶⁸ Srov. KKMB 85.

⁶⁹ 1650: „Poněvadž Macek Slovák z dědiny Břestku nad Pánem Bohem se zapomenul, přikázání jeho svatě přestoupil, lidem škodil, voly v Uhřích kradl a sem do Moravy je honil a prodával“ (ČKLPB 232).

⁷⁰ Srov. KKMB 33.

⁷¹ Srov. KKMB 44.

⁷² Srov. KKMB 44.

⁷³ Srov. ČKLPB 181.

Pro poznání starších fází vývoje lidové kultury jsou cenné informace, byť stručné, o slavení hodů,⁷⁴ domácích i potulných muzikantech⁷⁵ a používaných hudebních nástrojích (gajdy, píšťala), o pohřbu nepokřtěného dítěte („*Oni ho dali pochovat v truhličce a v šatech*“; KKMB 152),⁷⁶ o užívání březové vody v postním čase (KKMB 56), a také o posezeních ve vesnických „šenkhauszech“, kam zřejmě v 16. a 17. století dost často chodily i ženy.⁷⁷

Krevní knihy, i když zachycují poměry na moravské vesnici v 16. a 17. století za zvláštních situací a v zúženém zorném úhlu, jsou důležitým etnografickým pramenem, obohacujícím vědecké poznatky o starších fázích vývoje života a kultury lidu, bez nichž není možno správně pochopit společenské a kulturní procesy v nedaleké minulosti i v současnosti.

⁷⁴ Srov. ČKLPB 56, 103, KKMB 37.

⁷⁵ 1556 se vzpomíná „Martin, jednovokej hudec z Žabovřesk“ (SKVB 1559), 1559 „Hynek hudec z Věžné“ a „hudec Šilhovej“ (SKVB 66, 67), 1563 „Bejša hudec z Rojetína“ (SKVB 76), 1595 Jan Marků z Častovic, který „svejm tovaryšem hrál v stodole“ (SKVB 161).

⁷⁶ Údaj z Podhradí z r. 1675 o pohřbu nepokřtěného dítěte zaznamenává: „Potom v den Nanebevzetí Panny Marie z poručení pana pátra se zakopalo, kde se takoví schovávají“ (KKMB 85).

⁷⁷ Srov. KKMB 108.

